

Θεσσαλονίκη

1912-2012

100 χρόνια

ελλάδας,

πατριαρχίας

καπιταλισμού

είναι αρκετά

ΤΡΙΤΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ

ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ

ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ:

ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΟΛΗ ΤΩΝ ΜΑΧΑΛΑΔΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ
ΕΞΕΓΕΡΣΕΩΝ ΣΤΗΝ ΙΠΠΟΔΑΜΕΙΑ ΡΥΜΟΤΟΜΙΑ

Περιεχόμενα

1. Εισαγωγή
2. Περίοδος έως τα μέσα του 19ου αιώνα
3. Εποχή του Εκσυγχρονισμού 1869-1903
4. Η Θεσσαλονίκη στη κόψη των επαναστατικών κινημάτων και των εθνικισμών, περίοδος 1903-1922

5. Επίλογος

Βιβλιογραφία

Παράρτημα - Πίνακες

1. Εισαγωγή

«Η πόλη είναι η προβολή της κοινωνίας στο έδαφος» Lefebvre (1968:75)

«η πόλη αποτελεί το πεδίο συγκρούσεων και (ανταγωνιστικών) σχέσεων (...), η πόλη αποτελεί τον “τόπο της επιθυμίας” (...) και τόπο των επαναστάσεων» Lefebvre (1968:76)

Η παρουσίαση της πολεοδομικής εξέλιξης της Θεσσαλονίκης έχει διπλό στόχο: Πρώτον, στα πλαίσια των εκδηλώσεων αυτομόρφωσης να ανασυνθέσει το πολεοδομικό ιστορικό νήμα ώστε η σημερινή βιωμένη εμπειρία της πόλης

1850

1900

1917

Πολεοδομική εξέλιξη της Θεσσαλονίκης

να εμπλουτιστεί από τη γνώση του παρελθόντος. Δεύτερον να αποφετιχοποιήσει τη μορφή του χώρου της πόλης και να αναδείξει τις κοινωνικές σχέσεις οι οποίες την κάθε συγκεκριμένη ιστορική στιγμή τον διαμορφώνουν.

Η Θεσσαλονίκη στο πέρασμα από τον 19ο στο 20ο αιώνα θα αλλάξει ριζικά την πολεοδομική της μορφή και τον χωροταξικό της προσανατολισμό. Από την πολυεθνική και πολύγλωσση οθωμανική μητρόπολη στην οποία οι πολυποίκιλες κοινωνικές σχέσεις διαμόρφωναν μαχαλάδες και καμπυλωτά πολυδαίδαλα στενοσόκακα, θα επιδιωχθεί να μεταμορφωθεί τις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα σε εθνικά ομογενοποιημένη και ορθολογική καπιταλιστική πόλη ή οποία εδαφικοποιείται στην ευκλείδεια γεωμετρία του πολεοδομικού καννάβου. Ταυτόχρονα σε χωροταξικό επίπεδο η Θεσσαλονίκη χάνει τον Βαλκανικό προσανατολισμό της και τη σύνδεσή της με τη βόρεια ενδοχώρα της Μακεδονίας και εξαρτάται πλέον από την νότια Ελλάδα.

Πρόκειται για μια διαδικασία μετασχηματισμού της πόλης η οποία κράτησε σχεδόν πέντε δεκαετίες, από το συμβολικό έτος 1869 όταν κατεδαφίστηκε το παραλιακό τείχος της πόλης και ξεκίνησε η διαδικασία εκμοντερνισμού-δυτικοποίησης έως το 1922 με την εγκατάσταση των προσφύγων και τις πρώτες αυθαίρετες παραγκούπολης-προσφυγικές γειτονίες στην περίμετρο της πόλης. Βασικοί σταθμοί σε αυτήν την περίοδο είναι η διάνοιξη των κύριων οδικών αρτηριών τις δεκαετίες 1870-1889, η δια-

μόρφωση του διπόλου της εύπορης ανατολικής πλευράς (περιοχή των Εξοχών) και της δυτικής «υποβαθμισμένης-πίσω αυλής» (Μπάρα, Βαρδάρης), η πυρκαγιά του 1890 και η πρώτη (αποτυχημένη) απόπειρα υποδάμειας ρυμοτομίας, η τροχοδρόμηση των πρώτων τραμ το 1891 και η συγκοινωνιακή σύνδεση της πόλης με τα Βαλκάνια, η χωροθέτηση των πρώτων εργοστασίων περιφερικά του αστικού ιστού και η πυρκαγιά του 1917 που είχε ως αποτέλεσμα την ριζική μεταμόρφωση του κεντρικού τμήματος της πόλης.

Οι μετασχηματισμοί που έλαβαν χώρα στη Θεσσαλονίκη συνδέονται με τις ευρύτερες κοινωνικοοικονομικές εξελίξεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία καθώς και με τις μετέπειτα εθνικιστικές επιδιώξεις του ελληνικού κράτους. Η ανάδυση του καπιταλισμού στα Βαλκάνια συνδέθηκε με τη διαμόρφωση ενός νέου αστικού περιβάλλοντος. Οι παραδοσιακές πόλεις λιμάνια, διαμετακομιστικοί σταθμοί θα είναι οι πρώτες που θα αναμορφωθούν Κωνσταντινούπολη, Θεσσαλονίκη, Σμύρνη, Σόφια, Φιλιπούπολη, Ανδριανούπολη. Την περίοδο που εξετάζουμε σε όλες τις παραπάνω πόλεις καθώς και σε αρκετές μικρότερες θα λάβουν χώρα πολεοδομικές επεμβάσεις που είχαν ως στόχο τόσο την καταστολή των εξεγέρσεων και των ποικίλων κινημάτων όσο και το μετασχηματισμό των συντεχνιακών «ανθυγιεινών» μεσαιωνικών πόλεων σε ορθολογικές λειτουργικές καπιταλιστικές μεγαμηχανές ώστε να εξυπηρετείται καλύτερα ο κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγής, το εμπόριο, η κυκλοφορία και να διαμορφωθεί

Με μαύρες χαρακιές οι επεμβάσεις του βαρόνου Haussmann στο Παρίσι από το 1852 έως το 1870 με τις οποίες διέλυσε την παλιά πυκνοδομημένη πόλη

ο ανθρωπολογικός τύπος του καταναλωτή - μισθωτού εργάτη.

Ταυτόχρονα την εποχή που εξετάζουμε σε διεθνές επίπεδο κυριαρχεί το ρεύμα των λεγόμενων «Ομορφων Πόλεων» (City Beautiful Movement), πρόκειται για το πολεοδομικό μοντέλο κοινωνικού έλεγχου που βασίζεται από τη μια στη μνημειακότητα και από την άλλη στις ευθύγραμμες με μεγάλη ορατότητα χαράξεις που στόχο είχαν την «πολιτική και ηθική αρετή» μεταξύ των αστικών πληθυσμών. Αρκετές πόλεις το ακολούθησαν για να ελέγξουν την πολιτική και κοινωνική τους σύνθεση που γεννούσε μικρές ή μεγάλες εξεγέρσεις, Παρίσι, Μόσχα, Σικάγο, Ντιτρόιτ, Ουάσινγκτον, Μελβούρνη καθώς και πολλές πρωτεύουσες στη Λατινική Αμερική. Πνευματικό παιδί του κινήματος των Ομορφων Πόλεων ήταν και ο πολεοδόμος Ernest Hebrard ο οποίος σχεδίασε το νέο πολεοδομικό σχέδιο της Θεσσαλονίκης μετά την πυρκαγιά του 1917. Το πρότυπο για το πολεοδομικό μοντέλο των Ομορφων Πόλεων ήταν οι επεμβάσεις του βαρόνου Haussmann στο Παρίσι από το 1852 έως το 1870 με τις οποίες διέλυσε την παλιά πυκνοδομημένη πόλη και σχεδίασε φαρδιές μνημειακές λεωφόρους (boulevard) οι οποίες συγκλίνουν σε μεγάλες πλατείες με εμβληματικά κτίρια και συνδέουν τους σιδηροδρομικούς σταθμούς, τόπους αποβάσεις των

στρατευμάτων με τις «επικίνδυνες» εργατικές συνοικίες της πόλης. Ο στόχος ήταν τριπλός, να αναζωογονηθεί η οικονομία της πόλης, να διωχθεί το προλεταριάτο από το κέντρο και οι πιθανές μελλοντικές συγκρούσεις να γίνονται σε ανοικτό χώρο, πρόκειται για την τακτική που αργότερα έγινε γνωστή ως το λεγόμενο μίγμα πολιτικού και στρατιωτικού κεϋνσιανισμού (Harvey 2011). «Οι νέες πλατείες και οι ευθείς δρόμοι πρέπει να αντικαταστήσουν τις ανθυγιεινές συνοικίες και τα στενά δρομάκια που χρησιμοποιούνται στα επαναστατικά κινήματα, διευκολύνοντας την υγιεινή και τις κινήσεις των στρατευμάτων». Πρόκειται για την πρώτη σύγχρονη οργανωμένη «πολεοδομική βόμβα» εναντίον των εξεγέρσεων και των ταραχών που συμβαίνουν σε πόλεις (urban riots). Αστοί λογογράφοι, ποιητές και βουλευτές της εποχής εξυμνούν τα πλεονεκτήματα των νέων ευθύγραμμων χαράξεων, για να διατηρείται η δημόσια τάξη και γιατί «οι σφαίρες δεν ξέρουν να στρίβουν με την πρώτη δεξιά». Ωστόσο ένα χρόνο μετά την ολοκλήρωση των έργων έρχεται η Κομμούνα του 1871, η απάντηση στους στρατηγούς πολεοδόμους, οι εξεγερμένοι επιστρέφουν στο κέντρο της πόλης και το ανακαταλαμβάνουν για δυο μήνες σε μια ατμόσφαιρα οργισμένης γιορτής. Τα στρατεύματα της αντεπανάστασης κινήθηκαν στις νέες λεωφόρους και θεωρείται πως εάν δεν υπήρχε το σχέδιο Haussmann

η πόλη δύσκολα θα έπεφτε. Εδώ αξίζει να επισημανθεί ότι η αρχαιολογική ορθοκανονική υποδάμεια ρυμοτομία έχει την καταγωγή της στο διάσημο πολεοδόμο της αρχαιότητας Ιππόδαμο ο οποίος για πρώτη φορά το 479 π.Χ. σχεδίασε το πολεοδομικό σχέδιο της Μιλήτου (στη Μικρά Ασία) ως απάντηση στις μακροχρόνιες εξεγέρσεις με σαφή ταξικά χαρακτηριστικά που έλαβαν χώρα στη πόλη κατά τον 5ο και 6ο αιώνα π.Χ..

Η παρουσίαση της πολεοδομικής εξέλιξης της Θεσσαλονίκης δομείται σε τέσσερα τμήματα. Στο πρώτο παρουσιάζουμε συνοπτικά την πολεοδομική μορφή της πόλης έως τα μέσα του 19ου αιώνα. Στη συνέχεια παρουσιάζουμε την περίοδο του εκσυγχρονισμού-δυτικοποίησης της πόλης χωρίζοντας την σε δυο υποπεριόδους από το 1839 έως το 1868 και από το 1869 έως το 1904. Επειτα παρουσιάζουμε την μορφή της πόλης τις πρώτες δυο δεκαετίες του 20ου αιώνα και τέλος η παρουσίαση κλείνει με ορισμένα συμπεράσματα.

2. Περίοδος έως τα μέσα του 19ου αιώνα

Από την εποχή της ίδρυσής της το 315 π.Χ. έως τα μέσα του 19ου αιώνα η Θεσσαλονίκη γνώρισε πλήθος κοινωνικών και ταξικών κινημάτων, εξεγέρσεων¹, πολέμων, σφαγών λεηλασιών, οι οποίες διαμόρφωσαν και τη πολεοδομική μορφή του χώρου. Σε χωροταξικό επίπεδο η γεωγραφική της θέση ως το βασικό λιμάνι των Βαλκανίων στο Αιγαίο καθώς και η γεωπολιτική της θέση στο κέντρο της διαδρομής από τα δυτικά βαλκανικά παράλια της Αδριατικής έως τα ανατολικά βαλκανικά παράλια του Εύξεινου Πόντου και την Κωνσταντινούπολη καθιστούν την Θεσσαλονίκη σε όλη την περίοδο της ζωής της «περιπόλητη πόλη» (ΡΙζάλ 1917).

Η Θεσσαλονίκη έως τα μέσα του 19ου αιώνα είναι μια πόλη σφιχτά κλεισμένη για είκοσι δυο

αιώνες στον ίδιο χώρο που ορίζουν τα τείχη της, πυκνώνει και αραιώνει ανάλογα τις εποχές όμως πάντα φυλάγει στο πλέγμα των δρόμων της αποτυπωμένες τις μνήμες του παρελθόντος.

2.1 Πυρκαγιές: 1545-1610-1620

Σύμφωνα με αρκετούς περιηγητές και μελετητές η Θεσσαλονίκη όταν ιδρύθηκε κατά την αρχαιότητα είχε όπως και οι περισσότερες πόλεις και αποικίες της εποχής της, πολεοδομικό κάρναβ με υποδάμεια ρυμοτομία. Ωστόσο η μορφή αυτή άρχισε σταδιακά κατά την περίοδο της Βυζαντινής αυτοκρατορίας να αλλοιώνεται και τους πρώτους αιώνες της Οθωμανικής αυτοκρατορίας είχε πλέον παραχαράχθει σε σημαντικό βαθμό.

Κομβικό ρόλο στην αλλοίωση της αρχικής ορθοκανονικής ρυμοτομίας έπαιξαν οι άλλοτε τυχαίες και άλλοτε με κίνητρο πυρκαγιές. Ωστόσο ενώ τους πρώτους αιώνες οι πυρκαγιές είχαν ως στόχο την παραχάραξη του αρχαίου ορθοκανονικού καννάβου και τη δημιουργία πολυδαίδαλων στενών δρόμων, στη πορεία του χρόνου αντιστρέφεται το σχήμα και από το 16ο αιώνα οι πυρκαγιές χρησιμοποιούνται για την καταστροφή των στενοσόκακων και τη διάνοιξη των ευθύγραμμων δρόμων. Σύμφωνα με αρκετούς μελετητές (ΡΙζάλ 1917, Γερόλυμπου 1995, Δημητριάδης 1983, Βακαλόπουλος 1978) οι πυρκαγιές έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην διαμόρφωση και ανάπλαση του χώρου της πόλης αφανίζοντας αργά τα πολλαπλά και ποικιλόχρωμα στοιχεία που αναδείκνυαν τον ανατολίτικο χαρακτήρα της πόλης. Οι σημαντικότερες πυρκαγιές συνέβησαν τα έτη 1545, 1610 και 1620.

Σύμφωνα με την Γερόλυμπου (1995:17) με την πυρκαγιά του 1620 ανοικοδομείται η πόλη φέρνοντας νέες ανακατατάξεις. Οι συνοικίες συγκροτούνται ολοένα πιο αμιγείς ως προς την εθνοθρησκευτική προέλευση των κατοίκων.

1. Σημαντικές εξεγέρσεις που συνέβησαν στη Θεσσαλονίκη ήταν το 391 π.Χ. ενάντια στον αυτοκράτορα Θεοδόσιο ο οποίος στη συνέχεια έσφαξε 15.000 κατοίκους της πόλης στον ιππόδρομο, το 479 ενά-

ντια στον αυτοκράτορα Ζήνων, το 1205 ενάντια στον Βονιφάτιο του μαρκησίου του Μομφεράτο καθώς και το 1342 η κομμούνια των Ζηλωτών για 7 χρόνια.

Η Θεσσαλονίκη το 1700

Οι μουσουλμάνοι κατοικούν στο υψηλότερο σημείο της πόλης. Οι Εβραίοι κατοικούν κάτω από την Εγνατία προς την θάλασσα και οι ορθόδοξοι είναι διασκορπισμένοι σκορπισμένοι σε διάφορες περιοχές κατά μήκος της Εγνατίας, παράλληλα με τα ανατολικά τείχη, γύρω από την Μητρόπολη, στην Μονή Βλατάδων και στον Βαρδάρη. Τέλος τότε είναι που αρχίζει η περιοχή γύρω από την εκκλησία του Αγίου Μήνα να χάνει τον ελληνικό πληθυσμό και αποκτά την ονομασία «Φραγκομαχαλάς» λόγω της εγκατάστασης δυτικών εμπόρων και προξένων. Η κατανομή, αυτή του πληθυσμού διατηρείται μέχρι και το 1850.

2.2 Χαρακτηριστικά των Συνοικιών

Καθ'όλη τη διάρκεια των τεσσάρων αιώνων της Οθωμανικής εποχής έως και τα μέσα του 19ου αιώνα οι συνοικίες της πόλης είναι άλλοτε πυκνοκατοικημένες με διώροφα, σπάνια τριώροφα σπίτια ενώ υπάρχουν και συνοικίες σχεδόν έρημες π.χ η μουσουλμανική συνοικία στην Άνω Πόλη² είναι αραιά δομημένη με μεγάλους κήπους σε αντίθεση με την Κάτω Πόλη η οποία είναι εξαιρετικά πυκνοκατοικημένη με άτακτη μάζα σπιτιών σχηματίζοντας ένα τυπικό μεσογειακοανατολίτικο λαβύρινθο με φανερή περιφρόνηση κάθε σχεδίου και κάθε οικοδομικής

2. Η **Άνω Πόλη** απλώνεται στην πλαγιά της περικλειστής Θεσσαλονίκης, από την οδό Ολυμπιάδος ως τα βόρεια βυζαντινά τείχη και ήταν από τα χρόνια της ίδρυσης της πόλης ιδανικός τόπος κατοικίας. Στην Άνω Πόλη, κάτω από τα κάστρα, έμειναν στη βυζαντινή εποχή οι άρχοντες της συμβασιλεύουσας και στην οθωμανική περίοδο οι πλούσιοι Τούρκοι που αναζητούσαν πέρα από το υγιεινό κλίμα και την ασφάλειά τους στην κοντινή ακρόπολη. Όπως δείχνουν σχέδια του 17ου και 18ου αιώνα η Άνω Πόλη, γνωστή ως Μπαϊρί, ήταν αραιοκατοικημένη και είχε μεγάλες αυλές. Μόνο γύρω από τις εκκλησίες, τα τζαμιά και τους τεκέδες διακρινόταν πυκνότερη δόμηση. Στην περίοδο που εξετάζουμε η Άνω Πόλη είναι τόπος κατοικίας Τούρκων και Ντονμέδων. Τα περισσότερα σπίτια έχουν τα χαρακτηριστικά της βαλκανικής αρχιτεκτονικής αλλά με επιρ-

ροές από διάφορα αρχιτεκτονικά ρεύματα. Κύρια γνωρίσματά τους είναι τα σαχνισιά (οι προεξοχές στους ορόφους), το χαγιάτι (στεγασμένο μπαλκόνι) και τα φουρούσια (ξύλινα ή σιδερένια στηρίγματα των προεξοχών). Η περιοχή έμεινε ανέπαφη από την πυρκαγιά του 1917. Με την ανταλλαγή των πληθυσμών το 1923 τα σπίτια που εγκατέλειψαν οι μουσουλμάνοι κατοικήθηκαν ως ανταλλάξιμα από προσφυγικές αστικές οικογένειες της Μ. Ασίας. Τότε αρχίζει και διαμορφώνεται η πυκνή δόμηση της περιοχής. Για την άμεση κάλυψη των αδήριτων στεγαστικών αναγκών η περιοχή οικοπεδοποιήθηκε νόμιμα η αυθαίρετα, χτίστηκε χωρίς σχέδιο και πυκνοκατοικήθηκε από τους πρόσφυγες. Τα αυθαίρετα χαμόσπιτα κατεδαφίστηκαν για την ανάδειξη των βυζαντινών τειχών, όπως συμβαίνει ακόμα.

ευθυγράμμισης. (ΡΙζάλ 1917, Γερόλυμπου 1995, Βακαλόπουλος 1978)

Η αρχαία ορθογώνιος κάνναβος παραχαράσσεται και αυτό οφείλεται κυρίως στον τρόπο αντίληψης των κατοίκων της καθημερινότητας και του τρόπου ζωής τους. Συγκεκριμένα, ο χώρος του δρόμου και των κατοικιών τους δεν διαφοροποιείται στην αντίληψή τους από πλευράς χρήσης και νομικού καθεστώτος. Η κουλτούρα που υπερισχύει είναι ότι ο κάθε δρόμος ανήκει στους κατοίκους του και το εθιμικό δίκαιο που οι ίδιοι καθορίζουν είναι το μοίρασμα των δρόμων στον άξονα μεταξύ των απέναντι κατοικιών.

2.3 Περίοδος 1800-1830

Λίγο πριν μπούμε στην περίοδο του εκσυγχρονισμού θα πρέπει αν επισημάνουμε ότι οι πρώτες δεκαετίες των αρχών του 19ου αιώνα ήταν η περίοδος της μεγαλύτερης πολιτικής και οργανωτικής αποδυνάμωσης της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Σε αντίθεση με την αλματώδη καπιταλιστική και βιομηχανική ανάπτυξη της Δυτικής Ευρώπης η Οθωμανική αυτοκρατορία βρίσκεται στο περιθώριο των εξελίξεων απομονωμένη γεωπολιτικά καθώς έχουν βρεθεί νέοι δρόμοι για τις αποικίες και το κέντρο βάρους της παγκόσμιας οικονομικής δραστηριότητας έχει μετατοπιστεί προς τη δύση. Η Οθωμανική αυτοκρατορία είναι ένας «πήλινος γίγαντας» με απαρχαιωμένες δομές φεουδαρχικού τύπου. Πρόκειται για μια περίοδο γενικότερης παρακμής που συμπίπτει και με τα αναπτυσσόμενα εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα και επηρεάζει ιδιαίτερα τις πόλεις. Η προσπάθεια κατάπνιξης των διαθέσεων για συμμετοχή στον αγώνα ενάντια στην οθωμανική κυριαρχία, οι πολεμικές επιχειρήσεις, η χαλάρωση του αισθήματος πειθαρχίας στις στρατιωτικές δυνάμεις δημιουργούν μια ατμόσφαιρα καταπίεσης, έντονης ανασφάλειας και οικονομικού μαρασμού. Η αγροτική παραγωγή μειώνεται, και το εμπόριο σχεδόν μηδενίζονται. Η ανέχεια εξωθεί στην παρανομία. Οι μεγάλοι δρόμοι μεταξύ των πόλεων γίνονται αδιάβατοι και επικίνδυνοι και μόνο ισχυρά οπλισμένες ομάδες μπορούν να τους διασχίσουν. Ελάχιστες οργανωμένες εμπορικές εκθέσεις και πανηγύρια παρουσιάζουν κάποια κίνηση, τα λιμάνια είναι σχεδόν έρημα, η αγορά φυτοζωεί, η φτώ-

χεια, η θνησιμότητα, η ανασφάλεια κυριαρχούν. (Γερόλυμπου 1995:19)

Η κατάσταση αυτή επιδρά και στην πολεοδομική οργάνωση της Θεσσαλονίκης:

Η πόλη διασπάται σε μικρές ενότητες, ακόμα πιο έντονα από πριν καθώς ο τρόμος, η ανασφάλεια και η έλλειψη κεντρικής αρχής αναγκάζουν τους κατοίκους να βασίζονται μόνο στον εαυτό τους και στις μεταξύ τους σχέσεις. Οι κάτοικοι δημιουργούν δίκτυα επικοινωνίας στις γειτονιές τους, κρυψώνες και αμύνονται ένοπλα στις νυχτερινές επιθέσεις. Οι συνθήκες υγιεινής επιδεινώνονται εξαιτίας της άτακτης διάρθρωσης της πόλης στην προσπάθειά της να ενισχύσει την εσωτερική της άμυνα.

Η αδυναμία της πολιτείας να ελέγξει την πολεοδόμηση και την συντήρηση της πόλης είναι πλήρης. Το 1850 η πόλη έχει μόλις 40.000 κατοίκους και διανύει μια από τις πιο σοβαρές στην ιστορία της στιγμές παρακμής.

3. Εποχή του Εκσυγχρονισμού

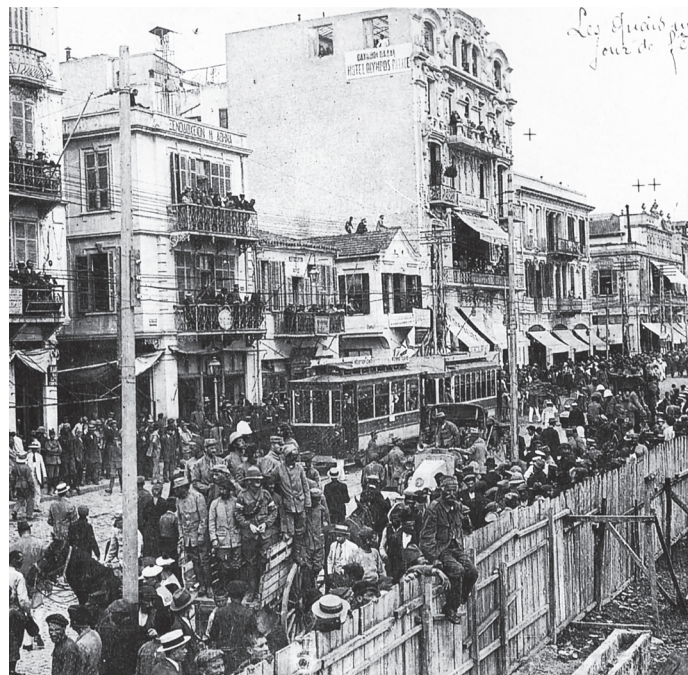
3.1 Πρώιμη περίοδος εκσυγχρονισμού (1839 – 1869)

Η Θεσσαλονίκη θα αρχίσει να αναζωογονείται μετά τέλος της τέταρτης δεκαετίας του 19ου αιώνα μέσα στο γενικό κλίμα των Μεταρρυθμίσεων- Tanzimat που βαθμιαία από το 1839 τροποποιούν και αναδιαρθρώνουν την Οθωμανική κοινωνία με στόχο την προσέγγισή της με την Δύση και την ευρύτερη πίεση για καπιταλιστική ανάπτυξη.

Η «δυτικοποίηση» της Θεσσαλονίκης είχε διπλό στόχο. Από την μία, να εξισωθούν οι εθνικοθηρσκευτικές μειονότητες με τους μουσουλμάνους και από την άλλη να απαγκιστρωθεί η κρατική εξουσία από το Κοράνι ώστε ο νέος κρατικός μηχανισμός να συμβαδίζει με τις κοινωνικοοικονομικές απαιτήσεις της Δύσης.

Οι μεταρρυθμίσεις εφαρμόστηκαν πιο αποφασιστικά από το 1856 και επέφεραν την απελευθέρωση των οικονομικών δυνάμεων των εθνικών μειονοτήτων με την εξασφάλιση της ζωής,

αρχές 20ου αιώνα επέκταση κρεπιδώματος στην παραλία

της τιμής και της περιουσίας των χριστιανών και μη και ακόμα έφεραν ένα νέο πρότυπο οργάνωσης με πιο προσδιορισμένες θέσεις κατά τα γαλλικά δεδομένα. (Γερόλυμπου 1995:21)

Βασικός μοχλός στην καπιταλιστική ανάπτυξη είναι οι πόλεις στις οποίες συγκεντρώνεται οι υπηρεσίες, το εμπόριο, η κατανάλωση και διαμορφώνονται νέες επιθυμίες, ήθη, συμπεριφορές καθώς επίσης συγκεντρώνεται και το εργατικό δυναμικό. Για το λόγο αυτό έπρεπε στην Οθωμανική αυτοκρατορία να ενισχυθεί η αστικοποίηση. Εως τα μέσα του 19ου αιώνα εκτός από την Κωνσταντινούπολη δεν υπάρχουν στα Βαλκάνια σημαντικές πληθυσμιακές συγκεντρώσεις καθώς όλες οι πόλεις έχουν πληθυσμούς κάτω των 40.000 κατοίκων όταν όλες οι σημαντικές ευρωπαϊκές πόλεις έχουν πληθυσμούς άνω των 100.000 κατοίκων³. Για το λόγο αυτό φαίνεται ότι ανατέθηκε πρώτα στη Θεσσαλονίκη να επιτελέσει το ρόλο της καπιταλιστικής ατμομηχανής για την ευρύτερη εξάπλωση του καπιταλισμού στα Βαλκάνια. Αξίζει να σημειωθεί ότι η σύνδεση της πολεοδομική μορφής των πόλεων με την εμπορική λειτουργία εκφράζεται με τον οθωμανικό

κώδικα του 1864 ο οποίος ορίζει για πρώτη φορά τον τρόπο με τον οποίο επεκτείνεται η πόλη και σύμφωνα με αυτόν ιδιώτες ή εταιρίες δίνουν το πολεοδομικό σχέδιο της περιοχής στο Υπουργείο Εμπορίου και ανάλογα με το αν γίνεται δεκτό προχωράνε στην κατασκευή του.

Με το πλαίσιο του εκσυγχρονισμού αναπτύσσεται η Θεσσαλονίκη, κάτι που φαίνεται:

- Από την αύξηση του πληθυσμού. Η Θεσσαλονίκη μέσα σε τριάντα χρόνια 1850-1880 υπερδιπλασιάζει τον πληθυσμό της, από 40.000 σε 90.000 κατοίκους και στη συνέχεια τα επόμενα δεκαπέντε χρόνια 1880-1895 προστίθενται ακόμα 30.000 κάτοικοι και φτάνει πλέον το 1895 να κατοικείται από 120.000 άτομα. Η Θεσσαλονίκη πλέον έχει ανελιχθεί στην βαλκανική ιεραρχία των πόλεων και μόνο η Κωνσταντινούπολη την ξεπερνάει σε πληθυσμό. Όλες οι σημαντικές πόλεις των Βαλκανίων (Αθήνα, Σόφια, Αδριανούπολη, Φιλιπούπολη, Σκόπια, Τίρανα) έχουν αρκετά μικρότερους πληθυσμούς (δες πίνακες 1,2 στο παράρτημα)

3. Ενδεικτικοί πληθυσμοί ευρωπαϊκών πόλεων για το 1850. Λονδίνο 2.320.000, Παρίσι 1.300.000, Αγία Πετρούπολη 600.000, Βιέννη 500.000, Βερολίνο 419.000, Λίβερπουλ 400.000, Νάπολη 400.000, Μά-

ντσεστερ 300.000, Μπέρμινχαμ 280.000, Μαδρίτη 250.000, Άμστερνταμ 220.000, Λιντς 200.000, Βενετία 170.000, Κοπεγχάγη 150.000

- Από την δημιουργία ενός εκτενούς σιδηροδρομικού δικτύου τριών βασικών γραμμών με το οποίο συνδέθηκε η Θεσσαλονίκη με τη δυτική Μακεδονία και το Μοναστήρι, με τα Σκόπια το Βελιγράδι και τη βόρεια Ευρώπη και με την ανατολική Μακεδονία την Θράκη και την Κωνσταντινούπολη (1869 έως το 1896)

- Συγκέντρωση των εμπορικών δραστηριοτήτων της Μακεδονίας στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης σβήνοντας την κινητικότητα των ενδιαμέσων σταθμών (οι Σέρρες π.χ θα παρακμάσουν μετά το 1875). Στα 1880 η νέα οικονομική πραγματικότητα της Θεσσαλονίκης θα οδηγήσει και στην αποκέντρωση του εμπορικού μονοπωλίου της Κωνσταντινούπολης.

Η εκσυγχρονιστική περίοδος δημιουργεί ευνοϊκή συγκυρία για την ανάπτυξη της κρατικής παρέμβασης στην οργάνωση των αστικών χωρών. Η πολεοδομία που επιχειρείται, εμπνευσμένη από αντίστοιχες ευρωπαϊκές εμπειρίες, επιλέγει ορισμένα στοιχεία που χαρακτηρίζονται από περιορισμένες ad hoc επεμβάσεις και αποσκοπούν να αντιμετωπίσουν με μερικό τρόπο τα νέα δεδομένα: την αύξηση του πληθυσμού, την επιδείνωση των συνθηκών υγιεινής, το αίτημα να βελτιωθεί το βιοτικό επίπεδο των κατοίκων, τις ανάγκες νέων χώρων και υποδομών για μεταφορές, αποθήκευση και εμπορικές συναλλαγές, την ανάγκη βελτίωσης και αξιοποίησης της αστικής γης και ιδιοκτησίας, η οποία με την αναγόρευση της σε περιουσιακό στοιχείο απαιτεί ένα θεσμικό πλαίσιο που θα περιφρουρεί τις αξίες και θα ελαχιστοποιεί τους κινδύνους από καταστροφές και επιδημίες. (Γερόλυμπου 1995:22)

Επίσης το 1869 για πρώτη φορά εγκαθίστανται δημοτικές αρχές με αρμοδιότητες πολεοδομικής φύσεως ενώ παράλληλα θεσπίζεται νομικό πλαίσιο σχετικά με τις υποχρεώσεις και τα δικαιώματα της ιδιοκτησίας του αστικού εδάφους. Παράλληλα πολλοί Τούρκοι που κατέχουν διοικητικές θέσεις έχουν ευρωπαϊκή μόρφωση. Ο συνδυασμός των παραπάνω καλλιεργούν το έδαφος στο οποίο θα αναπτυχθεί η πολεοδομία της εποχής. Πλαίσιο τυπικό της πολεοδομίας που προκύπτει εκ των άνω χωρίς καμία διαμορφωμένη πίεση ή αιτήματα από κοινωνικούς φορείς και με πλήρη έλλειψη της κοινωνικής δι-

άστασης που αφήνεται, και σε αυτήν την περίοδο, στην φροντίδα των κοινοτήτων (στέγαση και κοινωνική περίθαλψη χαμηλών εισοδημάτων και προσφύγων) (Γερόλυμπου 1995:22)

3.2 Πολεοδομικές επεμβάσεις (1866-1903)

Η αφορμή για τον εξωραϊσμό της πόλης θεωρείται η επίσκεψη του Σουλτάνου Αβδούλ Μετζήτ στα 1858, ωστόσο σημαντικότερος παράγοντας που την προωθεί αποδεικνύεται η εγκατάσταση των δημοτικών αρχών στα 1869. Η αφετηρία των επεμβάσεων γίνεται με την κατεδάφιση του παραθαλάσσιου τείχους στα 1869. Κύριο πεδίο άσκησης της πολεοδομίας είναι ο πυκνοδομημένος πυρήνας του ιστορικού κέντρου, τόπος εγκατάστασης των οικονομικών δραστηριοτήτων της πόλης.

Οι επεμβάσεις διαρθρώνονται στα παρακάτω σημεία:

1. Διανοίγονται, ευθυγραμμίζονται και δημιουργούνται πέντε βασικές αρτηρίες οι οποίες διατρέχουν τον ιστορικό πυρήνα

- ευθυγράμμιση της οδού Βαρδαρίου (σημερινής Εγνατία) το 1868

- χάραξη της παραλιακής οδού (Λεωφόρου Νίκης) το 1870

- διάνοιξη της οδού Σαμπρή Πασά (σημερινής Βενιζέλου) από το Κονάκι (Διοικητήριο) ως την θάλασσα, μήκους 1,5 χλμ. το 1870

- διάνοιξη της οδού Μιδάτ Πασά (σημερινής Αγίου Δημητρίου) από το Κονάκι ως το Δημοτικό νοσοκομείο (νοσοκομείο Αγίου Δημήτριος) το 1875

- χάραξη της λεωφόρου Εθνικής Αμύνης μετά την κατεδάφιση του νοτιανατολικού τείχους, τα έτη 1879 έως 1889

2. Αναμορφώνονται και ενοποιούνται οι περιοχές του λιμανιού και των σιδηροδρομικών σταθμών. Γκρεμίζεται το δυτικό τείχος το 1870. Διαμορφώνεται η περιοχή των Λαδάδικων και μετατοπίζεται το κέντρο βάρους της εμπορικής

περιοχής της αγοράς από τη διασταύρωση Βενιζέλου με Εγνατία νοτιότερα και πιο δυτικά. Με αυτόν τον τρόπο σχηματοποιείται ο βασικός εμπορικός και επιχειρηματικός πόλος της Θεσσαλονίκης, ο οποίος περιλαμβάνει το Λιμάνι, την πλατεία Ελευθερίας⁴ με τα καφέ και τα καινούρια καταστήματα πολυτελείας, τα Λαδάδικα με τις εμπορικές αποθήκες, τον Φραγκομαχαλά με τις τράπεζες, τον Βαρδάρη με τα ξενοδοχεία και τον παλαιό Σιδηροδρομικό Σταθμό. Μάλιστα υπήρξε η σκέψη να μεταφερθεί το Κονάκι (σημερινό Διοικητήριο) στο χώρο ανατολικά της

πλατείας Ελευθερίας, στοιχείο που υποδουλώνει την σημασία που αρχίζει να αποκτά η παραλία μετά την απαλλαγή της από το θαλάσσιο τείχος.

3. Διευκολύνεται η επέκταση της πόλης έξω από τον παραδοσιακό της πυρήνα «εντός των τειχών πόλη» με

- την αποξήρανση του έλους (Μπάρας⁵) στα δυτικά της πόλης και την εξυγίανση της περιοχής του Βαρδαρίου⁶ με την διαμόρφωση κοίτης για

4. **Πλατεία Ελευθερίας:** Διανοίχτηκε το 1867 μαζί με την οδική προέκτασή της, την οδό Σαμπρή Πασά, τη σημερινή οδό Βενιζέλου. Ήταν ένα πλατύ παραθαλάσσιο τμήμα του δρόμου που ονομαζόταν Όλυμπος από το παρακείμενο ξενοδοχείο, ως το 1908, όταν με την επανάσταση των Νεότουρκων μετονομάστηκε σε πλατεία Ελευθερίας. Σε ενθουσιώδη συγκέντρωση τον Ιούλιο του 1908, όλος ο λαός της Θεσσαλονίκης φωνάζοντας «Yasasin hurriyet» άκουσε τη διακήρυξη των Νεότουρκων. Η πλατεία Ελευθερίας αποτέλεσε το κέντρο της θεσσαλονικιώτικης ζωής ως το 1917 οπότε καταστράφηκε από την πυρκαγιά. Με τα πολυτελή ξενοδοχεία, ζαχαροπλαστεία και εμπορικά καταστήματα ήταν ένα ευρωπαϊκό ξάφνιασμα για τους ταξιδιώτες της βαλκανικής. Μια

γαλλίδα περιηγήτρια περιγράφει: «Τα τραπεζάκια των καφέ καταλαμβάνουν το πεζοδρόμιο, άνθρωποι από τα γύρω παράθυρα κοιτούν όσους κάθονται κάτω και αυτοί με τη σειρά τους κοιτούν τους περαστικούς. Και γιατί να στερηθούν μια τέτοια καθημερινή απόλαυση, γιατί να μη μαζευτούν σ' αυτό το είδος αρχαίας αγοράς για να σχολιάσουν τα νέα, να παρατηρήσουν τους νεοφερμένους, να δοκιμάσουν την παγωμένη λεμονάδα ή την αρωματική μαστίχα;». Μετά την πυρκαγιά του 1917 ο Εμπράρ προσπάθησε να της δώσει τις παλιές της διαστάσεις αλλά δεν ξαναβρήκε ποτέ την παλιά της αίγλη. Αποτέλεσε το θέατρο για τα συλλαλητήρια του Μάη του 36 και το χώρο συγκέντρωσης 9000 εβραίων ανδρών για καταναγκαστικά έργα τον Ιούλιο του 42.

5. **Μπάρα:** ο έρωτας εκτός των τειχών. Η συνοικία περιοριζόταν ανάμεσα στις οδούς Λαγκαδά και Μοναστηρίου ως το σιδηροδρομικό σταθμό και την Ξηροκρήνη. Η ερωτική περιοχή εκτεινόταν από το Μπέχτσιναρ ως τη Ραμόνα, κοντά στο δήμο Αμπελοκήπων, και του Καφαντάρη, στην αφετηρία της

Αγίου Δημητρίου. Τη μεγάλη της φήμη απέκτησε η Μπάρα την περίοδο του Α' παγκοσμίου Πολέμου καθώς την επισκέπτονταν οι στρατιώτες που είχαν στρατοπεδεύσει γύρω από τη Θεσσαλονίκη και ανέρχονταν στους 300.000.

6. **Βαρδάρης:** ο έρωτας εντός των τειχών. Η περιοχή του Βαρδάρη υπήρξε ανέκαθεν η πύλη της πόλης και στο κέντρο της βρίσκεται θαμμένο το κατώφλι της χρυσής πύλης (θύρας της Εγνατίας και δυτικής εξόδου των τειχών της πόλης). Στο τέλος του 19ου αιώνα, ο «Τζάντε γιολ» (φαρδύς δρόμος), όπως ονομαζόταν η Εγνατία στο ύψος του Βαρδάρη, συγκέντρωνε όλες τις λειτουργίες για τους ταξιδιώτες. 15 ξενοδοχεία περιελάμβανε ο οδηγός της πόλης το 1920. Από τις αρχές του 20ου αιώνα ως τον μεσοπόλεμο υπήρχαν γύρω από την πλατεία και τα χάνια πολλά καφέ αμάν, δηλαδή καφενεία όπου στο ξύλινο πάλκο γυναίκες (Μικρασιάτισσες, Εβραίες και Αρμένισσες) τραγουδούσαν τσιφτετέλια, αμανέδες και γιαρέδες.

Πελάτες: ντόπιοι, ναυτικοί, ταξιδιώτες, έμποροι, πρόσφυγες και στρατιώτες. Μετά το 1923 πολλά καφέ αμάν μετεξελίχθηκαν σε κέντρα διασκέδασης όπου τραγουδούσαν ρεμπέτες, μικρασιάτες και θρακιώτες πρόσφυγες. Στα καφέ σαντάν της περιοχής ελληνίδες, εβραίες, σέρβες, γαλλίδες διασκέδαζαν τους στρατιώτες και τους ντόπιους μεσοαστούς. Οι αξιωματικοί και οι μεγαλοαστοί προτιμούσαν τους οίκους ανοχής και τα maisons privées της πλατείας Ελευθερίας. Στις αρχές της δεκαετίας του '30, από τους 47 οίκους που υπήρχαν στην πόλη (σύμφωνα με τους επίσημους οδηγούς) 6 τρίτης και 30 τέταρτης κατηγορίας βρίσκονταν στον Βαρδάρη.

τα νερά (1893)

- κατεδάφιση του βορειοδυτικού (1870) και νοτιοανατολικού (1889) τείχους
- συγκοινωνιακή σύνδεση της «περιοχής των εξοχών» με τραμ (1893)

Ιδιαίτερη αναφορά θα πρέπει να κάνουμε στην ανατολική περιοχή της πόλης, την καλή μεριά (Καλαμαριά). Πρόκειται για την πρώτη οργανωμένη συνοικία που ανοικοδομείται και που αναγκάζει, κατά σειρά την Οθωμανική διοίκηση να προχωρήσει σε τοπογράφηση της περιοχής. Η περιοχή αναπτύσσεται μετά το 1866 και κυρίως μετά την πυρκαγιά του 1890 με την έλευση ενός αριθμού ρωσοεβραίων προσφύγων στην Θεσσαλονίκη. Σε αυτήν την περιοχή η οποία εκτείνεται κατά μήκος των πέντε χιλιομέτρων της λεωφόρου Χαμιδιέ (σημερινής Βασ. Ολγας) θα εγκατασταθούν οι εύπορες οικογένειες της πόλης οι οποίες αναζητούν καλύτερο βιοτικό επίπεδο στην «εξοχή» έξω από την ανθυγιεινή παλιά πόλη. Εδώ λοιπόν θα κτιστούν τα εντυπωσιακά μέγαρα των πλούσιων Εβραίων, Ελλήνων Αρμένιων της οθωμανικής άρχουσας τάξης, των προξένων και των βιομηχάνων (π.χ. βίλα Αλλατίνη-σημερινή Νομαρχία, βίλα Φερνάντες-σημερινή Κάζα Μπιάνκα, βίλα Μορντόχ – σημε-

ρινή δημοτική πινακοθήκη, βίλα Μοδιάνο - σημερινό λαογραφικό μουσείο κ.α.). Ουσιαστικά πρόκειται για την πρώτη κίνηση προαστιοποίησης της Θεσσαλονίκης η οποία ακολουθεί το μοντέλο της Κωνσταντινούπολης (βίλες προξένων και δυτικών τραπεζιτών-εμπόρων στην περιοχή του Πέραν – Ταξίμ έναντι του παλιάς ιστορικής χερσονήσου). Η περιοχή των Εξοχών ή Πύργων έχει επομένως σαφή ταξικό χαρακτήρα, ο οποίος ξεπερνάει τις έως τότε εθνικές ή θρησκευτικές ομογενείς συνοικίες της παλιάς πόλης. Στη περιοχή των Εξοχών συνυπάρχουν Τούρκοι, Έλληνες, Αρμένιοι, Εβραίοι, Ντονμέδες και δυτικοί (κυρίως Γάλλοι και Αυστριακοί) τους οποίους τους ενώνει η οικονομική και ταξική τους θέση απέναντι στα φτωχά κοινωνικά στρώματά του κέντρου της πόλης. Η ταξική σύνθεση της περιοχής των Εξοχών θα διατηρηθεί τουλάχιστον για μισό αιώνα και μόνο μετά την έλευση των προσφύγων το 1922 θα αλλοιωθεί ο χαρακτήρας της. Τέλος η περιοχή των Εξοχών είναι η περιοχή η οποία θα συνδεθεί με τη πρώτη γραμμή του τραμ με το εμπορικό κέντρο της πόλης (λιμάνι, παραλία και Φραγκομαχαλάς) το 1891.

4. Κτίζονται δημόσια κτίρια (π.χ. στρατώνες, Διοικητήριο, Σουλτανικά σπίτια) και οικοδομούνται κτίρια με νέες χρήσεις (π.χ σιδηροδρομικός

7. Μπεχτσινάρ: Σημαίνει σκιερός χώρος με πλατάνια. Ήταν πάρκο αναψυχής με εξωτικά φυτά και λουλούδια, σιντριβάνια, κιόσκια και σπιτάκια, όπου κατέφθαναν οι Θεσσαλονικείς για να διασκεδάσουν με ορχήστρες. Οικογένειες και ζευγάρια έκαναν πικνικ ή μπάνιο στην ακρογιαλιά. Ως ελεγχόμενος χώρος αναψυχής, το Μπέχτσιναρ οργανώθηκε το 1867 από τον Οθωμανό περιφερειάρχη Σαμπρή Πασά, με το όνομα Μιλέτ Μπαξεσί, δηλαδή Εθνικός Κήπος. Ήταν η εποχή της οθωμανικής προσπάθειας για τον εκσυγχρονισμό της πόλης, μαζί με το γκρέμισμα του θαλάσσιου τείχους. Στις αρχές του 20ου αιώνα το Μπέχτσιναρ διέθετε καφενείο, μπιραρία, εστιατόριο, καμπαρέ, πίστα πατινάζ, λούνα πάρκ και θεατρική σκηνή. Όταν έπεφτε το σούρουπο, οι παρέες νοίκιαζαν βάρκες στολισμένες με φαναράκια. Οι χριστιανοί συνόδευαν τη βόλτα τους με κιθάρες και μαντολίνα, οι τούρκοι με ούτια, σαντούρια και βιολιά. Στον Μπε-

χτσινάρ γιόρτασε για πρώτη φορά το 1910 την εργατική πρωτομαγιά, με κόκκινες σημαίες και τραγούδια η Φεντερασιόν. Άλλωστε το Μπέχτσιναρ παρά τον αριστοκρατικό χαρακτήρα του χώρου, συγκέντρωνε και τους εργάτες της πόλης και εδώ είναι που ήχησε για πρώτη φορά το *Avanti Popolo*. Έχει ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι στο Μπεχτσινάρ λειτούργησε το 1926 το πρώτο κάμπους γυμναστών από ιταλό γιατρό που εφαρμόζε τη νέα σωματική αγωγή και την ελεύθερη φυσιολατρία, αλλά τα συντηρητικά ήθη ενεργοποίησαν τις εκκλησιαστικές και αστυνομικές αρχές και διέλυσαν το σύλλογο. Λίγο πριν απ' το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο η κοσμική κίνηση μετατοπίζεται στην ανατολική Θεσσαλονίκη και το Μπέχτσιναρ γίνεται τόπος εγκατάστασης βιομηχανικών μονάδων και στην παραλιακή του ζώνη εγκαθίστανται μεγάλες πετρελαιοδεξαμενές.

Ρυμοτομία μετά την πυρκαγιά του 1890

σταθμός, τράπεζες, βιομηχανικά κτίρια). Επίσης οι θρησκευτικές κοινότητες ανταγωνίζονται για το ποια θα χτίσει τα καλύτερα νοσοκομεία, ναούς και σχολεία με αποτέλεσμα την διαφοροποίηση της εικόνας της πόλης καθώς και την εισαγωγή νέων αρχιτεκτονικών μορφών

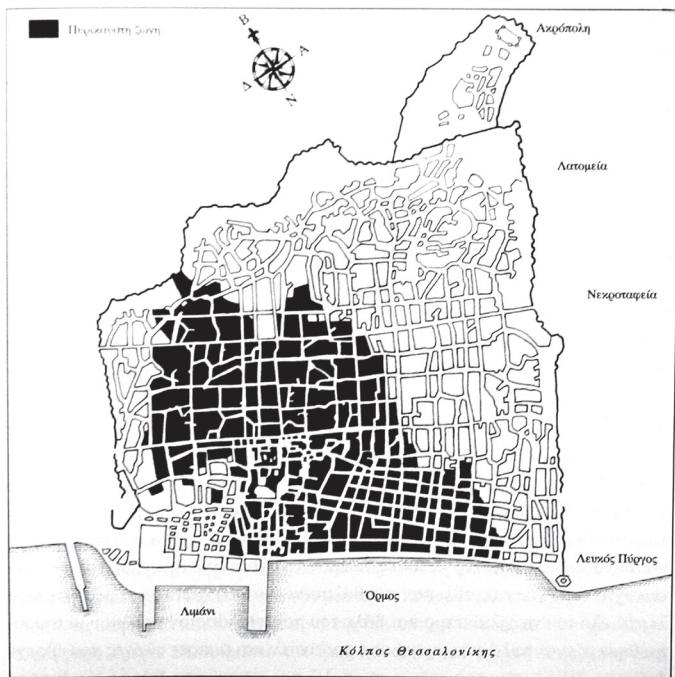
5. Η πόλη αποκτά δίκτυα υποδομής: Δημόσια συγκοινωνία με ιππήλατα τραμ στα 1891 και ηλεκτροκίνητα στα 1907, δίκτυο ύδρευσης (1893), φωταέριο (1890), δίκτυο αποχέτευσης (1890), πυροσβεστική (1901), δημόσιο φωτισμό (1893), καθαριότητα των δρόμων (1869), διαμόρφωση του κήπου Μπεχτσινάρ⁷ (1870), δημιουργία των Κήπων του Πασά (1904).

6. Θεσπίζονται οι πρώτοι πολεοδομικοί κανονισμοί το 1864 και το 1883 με τους οποίους επιχειρείται ο εξορθολογισμός της πόλης με το σχεδιασμό κανονικών οικοδομικών τετράγωνων στη θέση των έως τότε ακανόνιστων οικοδομικών νησίδων, και την ευθυγράμμιση των οδών.

3.3 Η πυρκαγιά του 1890

Ενα σημαντικό γεγονός το οποίο επιτάχυνε την πολεοδομική εξέλιξη της Θεσσαλονίκης ήταν η καταστροφική πυρκαγιά του 1890, η οποία κατέ-

στρεψε μεγάλο τμήμα του κέντρου της πόλης (20 εκτάρια) εκατέρωθεν της σημερινής Αγίας Σοφίας. Η πυρκαγιά του 1890 διευκολύνει τη σημειακή και μερική αναδιάρθρωση του πολεοδομικού σχεδίου. Είναι σημαντικό να επισημανθεί ότι η πολεοδομική επέμβαση έχει σαν αποτέλεσμα να μετατοπισθεί η σημασία από το συγκρότημα της γειτονιάς-συνοικίας που επί αιώνες αποτέλεσε τη βασική οργανωτική μονάδα του παραδοσιακού ιστού της πόλης –μονάδα αρχιτεκτονική, κοινωνική, ιστορική– στο οικοδομικό τετράγωνο και στο δίκτυο των δρόμων, που συνιστούν από εδώ και πέρα το ουσιαστικό διαρθρωτικό πλέγμα του νέου αστικού ιστού. Η βασική αυτή διαφοροποίηση στη μονάδα οργάνωσης του χώρου υποδεικνύει και τις διαφοροποιήσεις στο επίπεδο της κοινωνικής οργάνωσης και κυρίως σηματοδοτεί την απαρχή του χαλαρώματος των σφικτών κοινοτικών δεσμών και της απαγκίστρωσης των ατόμων από τον παραδοσιακό χώρο της κοινότητας στην επιλογή του τόπου κατοικίας κατά οικονομική δυνατότητα. Χαρακτηριστικά η οδός Αγίας Σοφίας περιγράφεται μετά το 1890 ως ο δρόμος των πλουσίων σπιτιών, ενώ λίγα χρόνια πριν η ίδια περιοχή περιγράφονταν ως «πυκνός οικισμός εκ πενιχρών οικιών». (Γερόλυμπου 1995)

Πυρίκαυστος ζώνη 1917

4. Η Θεσσαλονίκη στη κόψη των επαναστατικών κινημάτων και των εθνικισμών, περίοδος 1903-1922

4.1 Διαλεκτική ιστορική περίοδος

Τις πρώτες δυο δεκαετίες του 20ου αιώνα η Θεσσαλονίκη θα αποτελέσει το πολιτικό, κοινωνικό και κινηματικό εργαστήριο των Βαλκανίων. Εθνοκαθάρσεις, Μακεδονικός Αγώνας, Βαλκανικοί Πόλεμοι, κίνημα Νεότουρκων, Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, βιομηχανική άνθηση, Πυρκαγιά του 1917, ανταλλαγή πληθυσμών, ανάδυση εργατικού κινήματος και σοσιαλιστικών ιδεών, πρώτες γυναικείες οργανώσεις, αποτελούν μερικά μόνο από τα σημαντικότερα γεγονότα που διαμόρφωσαν νέες κοινωνικές σχέσεις οι οποίες άλλαξαν οριστικά και την μορφή της πόλης.

Η περίοδος των αρχών του 20ου αιώνα αποτελεί μια από τις πιο διαλεκτικές ιστορικές περιόδους της Θεσσαλονίκης. Ενώ εντείνονται οι εθνικισμοί διαλύονται οι πρότερες ξεχωριστές θρησκευτικοεθνοτικές γειτονίες, ενώ χειραφετείται ένα σημαντικό τμήμα του πληθυσμού μέσα από εργατικούς αγώνες η λαίλαπα των εθνικισμών συντηρικοποιεί και πολώνει τους κοινωνικούς ανταγωνισμούς, ενώ μετά την πυρκαγιά του 1917 σχεδιάζεται και οργανώνεται ορθολογικά η πόλη η έλευση προσφύγων ανατρέπει τα σχέδια και γεννάει παραγκουπόλεις.

Εως τα τέλη του 19ου αιώνα παρόλες τις εκσυγχρονιστικές προσπάθειες η Θεσσαλονίκη εξακολουθούσε να είναι δομημένη κατά έναν τρόπο που αντανάκλούσε το σύστημα των millets. Ξεχωριστές συνοικίες, συντεχνίες, τράπεζες, δικαστήρια, σχολεία και νοσοκομεία υπό την άνοδο των εθνικισμών διαιώνιζαν την καχυποψία και τις αμοιβαίες αντιπάθειες. Ωστόσο, χωρίς να παραβλέπονται τα τεράστια εμπόδια που ορθώνονταν μεταξύ των διαφορετικών κοινοτήτων της πόλης, δεν είναι δύσκολο να διακρίνει κανείς και σημαντικούς διαύλους οριζόντιας επικοινωνίας. Χαρακτηριστικά παράδειγμα αποτελούν τα ευρωπαϊκών ιδιωτικά σχολεία, τα οποία δέχονταν μαθητές όλων των θρησκευμάτων και εθνοτήτων και η συνακόλουθη διείσδυση και η κυριαρχία της ευρωπαϊκής κουλτούρας σε θέματα μόδας, λογοτεχνίας, ιδεολογίας και διασκέδασης. Οι εξελίξεις αυτές έτειναν να δημιουργήσουν μια κοσμοπολίτικη τάξη με κοινά οικονομικά συμφέροντα (εύποροι χριστιανοί και Εβραίοι, προστατευόμενοι των Δυτικών, μαζί με τους Ντονμέδες κυριαρχούσαν στο εμπορικό επιμελητήριο). Παρόμοια σημάδια προσέγγισης ήταν εμφανή και στις σχέσεις της εργατικής τάξης π.χ. η πολυεθνική Φεντερασιόν. Επομένως είναι εμφανές ότι στις αρχές του 20ού αιώνα η Θεσσαλονίκη, λόγω της άνθησης του εμπορίου, της βιομηχανίας, των νέων στυλ ζωής της ταξικής χειραφέτησης αποκτούσε ταχύτατα ευρωπαϊκό χαρακτήρα ορατό από όλους τους παρατηρητές. Ισως ορισμένοι αισιόδοξοι θα μπορούσαν να ισχυριστούν μάλι-

το πολεοδομικό σχέδιο του Ernest Hebrard

στα ότι ο εκσυγχρονισμός και η ευημερία οδηγούσαν στην παγίωση μιας πολυεθνικής πόλης. Η πραγματικότητα όμως ήταν ότι κάτω από το λεπτό μανδύα του κοσμοπολίτικου και του σοσιαλισμού οι κοινότητες της Θεσσαλονίκης παρέμεναν ακόμα βαθύτατα διχασμένες. Μέσα στο κλίμα του αυξανόμενου εθνικισμού που συντηρούνταν από την προσδοκώμενη κατάρρευση της οθωμανικής αυτοκρατορίας, οι δεσμοί της παράδοσης και της θρησκείας αποδεικνύονται εξίσου ισχυροί με τα οποιαδήποτε οικονομικά ή ταξικά συμφέροντα. (Γούναρης 1997)

4.2 Σημαντικά γεγονότα

Πυρκαγιά 1917 και ανοικοδόμηση της πόλης

18 Αυγούστου 1917: «Ολίγοι σπινθήρες εκ της πυράς ενός μαγειρείου πεσόντες επί σωρού χόρτου» ήταν η αρχή της μεγαλύτερης καταστροφής που γνώρισε η πόλη στα νεότερα χρόνια. Ξεκίνησε στη συνοικία Μεβλανέ μεταξύ του κέντρου και της Ανω πόλης (σημερινή Ολυμπιάδος) και αιτία της ταχύτατης εξάπλωσής της ήταν ο Βαρδάρης, η έλλειψη νερού-ειδικά στην περιοχή του δυτικού υδραγωγείου όπου η κατανάλωση είχε αυξηθεί λόγω της παρουσίας των συμμαχικών στρατευμάτων στις περιοχές του Λεμπέτ,

του Χαρμάνκιοϊ και του Ζέϊτενλικ, η ασφυκτική ρυμοτομία και η απουσία ανοιχτών χώρων και βέβαια η ξύλινη κατασκευή των σπιτιών. Εντός 32 ωρών καταστράφηκαν τα 2/3 της πόλης: δημόσια κτίρια, πολυτελή ξενοδοχεία, γραφεία και τυπογραφεία εφημερίδων, οι εταιρίες ύδρευσης και φωταερίου, σχολεία, εκκλησίες, τζαμιά και συναγωγές, τράπεζες, αποθήκες, καταστήματα. 9.500 σπίτια. Το κεντρικό τμήμα της Θεσσαλονίκης, «ωραίο σαν την Κόρδοβα, το Τολέδο, τη Σεβίλλη» έπαψε να ζει. 72.000 άστεγοι (τα ¾ αυτών ήταν Εβραίοι) προστίθενται στους πρόσφυγες που είχαν φθάσει στην πόλη από εμπόλεμες ζώνες της Μακεδονίας και από την Θράκη. Αξίζει να επισημανθεί ότι η πυρκαγιά κατέστρεψε κυρίως τις μουσουλμανικές και εβραϊκές γειτονίες. Η Κυβέρνηση των Φιλελευθέρων με υπουργό Συγκοινωνιών τον Αλέξανδρο Παπαναστασίου σχεδιάζει νόμο που προέβλεπε την πλήρη κατεδάφιση της πυρίκαυστης ζώνης, απαγόρευε την ανοικοδόμηση χωρίς κυβερνητική άδεια, και πρότεινε τη σύσταση διεθνούς επιτροπής για την εκπόνηση νέου πολεοδομικού σχεδίου. Συμμετείχαν οι αρχιτέκτονες Thomas Mawson, Ernest Hebrard, Α. Ζάχος, Κωνστ. Κιτσιόκης, οι μηχανικοί Α. Γκίνης και Ι. Pleyer και ο δήμαρχος Θεσσαλονίκης Κ. Αγγελάκης. «Η ανοικοδόμηση της Θεσσαλονίκης από τον Ερνεστ Εμπράρ είναι το πρώ-

το μεγάλο έργο της ευρωπαϊκής πολεοδομίας του 20ου αιώνα» αναφέρει ο Pierre Lavedan το 1933. Η πυρίκαιστη ζώνη ανασχεδιάζεται αγνοώντας το προϋπάρχον καθεστώς ιδιοκτησίας και τις παραδοσιακές χρήσεις γης και υιοθετώντας οργανωτικά και μορφολογικά μοντέλα ευρωπαϊκής σύλληψης. Η κεντρική περιοχή αποκτά οργανωμένο δίκτυο δρόμων και δημοσίων χώρων, γεωμετρικές χαράξεις που εστιάζονται στα βυζαντινά μνημεία (και κρύβει τα οθωμανικά), εκλεκτική αρχιτεκτονική και πολυώροφα κτίρια από μπετόν. Πολλοί λένε ότι αν η πυρκαγιά δεν είχε συμβεί, θα έπρεπε να εφευρεθεί και αυτό γιατί η φωτιά αποτίναξε ακαριαία και βίαια τα όποια εμπόδια έθετε η παγιωμένη αιωνόβια αρχιτεκτονική διάρθρωση του κτισμένου χώρου, επιταχύνοντας τη διαδικασία ενσωμάτωσης της πόλης στο ελληνικό κράτος. (Mazower 2006, Γερόλυμπου 1995)

Ελευση Προσφύγων 1922-1925

Η Θεσσαλονίκη δεν είχε προλάβει να αποκαταστήσει τους πληγέντες από την πυρκαγιά του 1917 όταν το 1922 καταφθάνουν πάνω 100.000 έλληνες της Μικράς Ασίας ενώ με τη Συμφωνία της Λοζάννης εκτοπίζονται από την πόλη 30.000 μουσουλμάνοι. Οι πρόσφυγες στεγάζονται στο κέντρο, σε κοινόχρηστους χώρους και στα σπίτια που εγκαταλείπουν οι μουσουλμάνοι καθώς και σε παράγκες περιμετρικά της πόλης. Το 1923, σύμφωνα με έκθεση της Αμερικανικής Επιτροπής Περίθαλψης, 110.000 πρόσφυγες «στεγάζονταν σ' επιταγμένα δωμάτια (...) στο λοιμοκαθατήριο του Μικρού Καρα-Μπουρνού, στο αγγλικό στρατόπεδο της Καλαμαριάς, στην παλιά Τουρκική Γεωργική Σχολή, στο γαλλικό νοσοκομείο του Χαριλάου, στον καταυλισμό του Λεμπέτ και στο αγγλικό νοσοκομείο του Χαρμάνκιοϊ και σε 116 άλλα σημεία μέσα στην πόλη». Επίσης, κυρώνονται συμβάσεις που καταρτίστηκαν μεταξύ του ελληνικού δημοσίου και της εθνικής τράπεζας για χορήγηση δανείων σε οργανωμένες ομάδες προσφύγων και δρομολογούνται απαλλοτριώσεις αγροτικών και αστικών κτημάτων. Μεταξύ 1922 και 1932, 15.000 οικοδομές χτίστηκαν στη Θεσσαλονίκη εκ των οποίων 2.200 στο κέντρο, πάνω από 3.000 στην ανατολική περιοχή και 9.000 προσφυγικές. Παραπήγματα και παραγκουπόλεις στήθηκαν στις περιοχές της

νέας Βάρνας, της Οσίας Ξένης, των Συκεών (Εσκή Ντελίκ), Πολίχνης (καράισίν), του Βενιζελωχωρίου (Δήμος Τριανδρίας), της νέας Κρήνης, της Ξηροκρήνης (Τενεκέ Μαχαλά). Το μουσουλμανικό νεκροταφείο, που εκτεινόταν έξω από τα τείχη του Βαρδάρη ως το στρατόπεδο του Ζεϊτενλικ, καταστράφηκε και ο χώρος έγινε προσφυγικός συνοικισμός. Αξίζει να σημειωθεί ότι πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν και στην Ανω πόλη, στα σπίτια που εγκατέλειψαν με την ανταλλαγή Τούρκοι και Ντονμέδες. Τότε αρχίζει και διαμορφώνεται η πυκνή δόμηση της περιοχής.

Μεσοπόλεμος, πολεοδομία της εθνικής ομογενοποίησης και ταξικοί ανταγωνισμοί

Το νέο εργατικό δυναμικό της πόλης, σε απελπιστική ανάγκη για δουλειά (το 1930, 25.000 άτομα τρέφονται χάρη στα δημοτικά συστήματα ενώ καταγράφονται 70.000 άποροι), θα αποτελέσει μία νέα εργατική τάξη που θα έρθει αντιμέτωπη με το γραφειοκρατικό, αποδιοργανωμένο ελληνικό κράτος σε μια σειρά έντονων συγκρούσεων. Πρωτεργάτες σε αυτές τις κινητοποιήσεις οι καπνεργάτες, αφού η επεξεργασία καπνού παρέμεινε η σπουδαιότερη «βιομηχανία» της περιοχής, όπως ήταν άλλωστε και επί οθωμανικής κυριαρχίας. Εβραίοι, πρόσφυγες και γηγενείς δημιουργούν ένα εκρηκτικό μείγμα. Οι συγκρούσεις και οι ζυμώσεις μεταξύ τους εγγράφονται στον χώρο. Και όπως έχει ειπωθεί, αν ο Εμπράρ δεν είχε φροντίσει στο σχέδιο του 1918 να αντικαταστήσει τους λαβυρινθώδεις συνοικισμούς με οικοδομικά τετράγωνα, δε θα καταστέλλονταν εύκολα η εξέγερση του '36.

Η πόλη, που κυριαρχείται από το ελληνικό και χριστιανικό στοιχείο θα εκτοπίσει στην περιφέρεια κυριολεκτικά και μεταφορικά τους λίγους Μουσουλμάνους και τη φθίνουσα ισραηλιτική κοινότητα. Ότι απόμεινε από τα ηχοχρώματα της Οθωμανικής πόλης σύντομα θα κατεδαφιστεί για να οικοδομηθεί μια νέα πόλη εθνικά ομογενοποιημένη. Χαρακτηριστικά οι δημοτικές αρχές αποφάσισαν άμεσα σχεδόν, να κατεδαφίσουν τους μιναρέδες της πόλης που είχαν υπάρξει χαρακτηριστικό γνώρισμα του ουρανού της, από τους 47 μιναρέδες το 1910 σήμερα έχει απομείνει μόνον αυτός της Ροτόντας. Μέσα από τις λάσπες του μαχαλά και τις στάχτες της πυρ-

καγιάς θα ξεπηδήσουν νέες ευθύγραμμες χαράξεις αναδεικνύοντας και μνημειοποιώντας τα θρησκευτικά, στρατιωτικά και διοικητικά κτίρια. Βέβαια η νέα ρυμοτόμηση έχει επιλεκτική προτιμήσει μόνο στα χριστιανικά μνημεία καθώς η ομάδα του Εμπράρ έχει σαφείς εντολές να υποβαθμίσει τα αλλόθρησκα μνημεία και τεμένη. Έτσι λοιπόν το κατά τα άλλα πολυβραβευμένο πολεοδομικό σχέδιο κέντημα με τις φαρδιές λεωφόρους και τις διαγώνιες αναδεικνύει μόνο τα μνημεία της ρωμαϊκής και βυζαντινής εποχής (Καμάρα, Ροτόντα, Αγία Σοφία, Άγιος Δημήτριος, κ.τλ) ενώ υποβαθμίζει και περικυκλώνει με πολυώροφες οικοδομές τα μουσουλμανικά τεμένη, τζαμιά και χαμάμ (π.χ., Αλατζά Ιμαρέτ, Γενί Χαμάμ - Αίγλη, Γιαχοντί Χαμάμ – λουλουδάδικα, Γενί τζαμί των Ντονμέδων) το δε οθωμανικό φρούριο μετατρέπεται σε φυλακές Γεντί Κουλέ, αντίστοιχη τύχη θα έχουν και οι εκκλησίες άλλων εθνότητα (π.χ. αρμένικη εκκλησία κρυμμένη πίσω από τις πολυκατοικίες της Διαλλέτη και Τσιμισκή, αντίστοιχα η ρωμαιοκαθολική εκκλησία χαντακωμένη πίσω από τις πολυκατοικίες της Φράγκων και βέβαια οι εβραϊκές συναγωγές έχουν σχεδόν εξαφανιστεί από τον χάρτη. Η σημαντικότερη φυσικά μέθοδος για να σβηστούν τα ίχνη του πολυεθνικού παρελθόντος δεν ήταν άλλη από την καταστροφή των νεκροταφείων των διαφορετικών θρησκευτικών κοινοτήτων. Η αποικιοκρατική λογική του σχεδίου του Εμπράρ δεν μπορεί να συμπεριλάβει τα εβραϊκά και τούρκικα νεκροταφεία τα οποία τα μετατρέπει στην πανεπιστημιούπολη και την ΔΕΘ.

5. Επίλογος

Μέσα από την ιστορική εξέλιξη της Θεσσαλονίκης θελήσαμε να φωτίσουμε εκείνες τις πτυχές των κοινωνικών σχέσεων που διαμόρφωσαν τον χώρο της πόλης. Σίγουρα σε αυτήν την σύντομη παρουσίαση αρκετά σημεία μας διαφεύγουν. Ωστόσο περισσότερο θελήσαμε να θέσουμε ένα θεωρητικό πλαίσιο – πρίσμα μέσα από το οποίο διαβάζουμε τον χώρο παρά να μιλήσουμε με μια φετιχοποιημένη νοσταλγία για παρελθόν που χάθηκε. Προτείνουμε λοιπόν ως μέθοδο άγνωσης την διαλεκτική προσέγγιση που αναδεικνύει τους κάθε φορά ιστορικούς κοινωνικούς ανταγωνισμούς. Επομένως τα γνωστά πολεοδομικά δίπολα υποδάμεια ρυμοτομία ή δαιδαλώ-

δη σοκάκια, κεντρικός σχεδιασμός ή αυθαίρετη δόμηση, ανοιχτοί μεγάλοι χώροι ή πυκνή δόμηση, προτείνουμε να εξετάζονται μέσα από το πρίσμα των συστημάτων εξουσίας: φύλο, φυλή και τάξη.

Βιβλιογραφία

Βακαλόπουλος Κ. 1978 Χριστιανικές συνοικίες της Θεσσαλονίκης στα μέσα του 19ου αιώνα, Μακεδονικά τ. 18ος Θεσσαλονίκη σσ 103-142.

Γερόλυμπου Α. 1995. Η ανοικοδόμηση της Θεσσαλονίκης μετά την πυρκαγιά του 1917.Ενα ορόσημο στην ιστορία της πόλης και στην ανάπτυξη της ελληνικής πολεοδομίας. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.

Γούναρης Κ. Β. 1997. «Θεσσαλονίκη,1830-1912 , ιστορία ,οικονομία και κοινωνία» στο Τοις αγαθοίς βασιλεύουσας , Θεσσαλονίκη, ιστορία και πολιτισμός , επιμ. Χασιώτης Κ.Ι. , Α τόμος εκδ. Παρατηρητής, 1997

Δημητριάδης Β. 1983. Τοπογραφία της Θεσσαλονίκης κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας 1430-1912. Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη.

Ζαφείρης Χ., 1993. Ο έρωσ σκέπει την πόλη, Εξάντας

- 2006. Θεσσαλονίκης τοπιογραφία, επίκεντρο,

Harvey, D. 2011. The Political Economy of Public Space

Lefebvre, H. [1968] 1977. Δικαίωμα στην πόλη: Χώρος και Πολιτική, (μτφρ. Τουρνικιώτης, Π., Λωράν Κ.), Αθήνα: Παπαζήση.

Mazower M., 2006. Θεσσαλονίκη: Πόλη των Φαντασμάτων, Χριστιανοί, Μουσουλμάνοι και Εβραίοι 1430-1950, Αθήνα:Αλεξάνδρεια.

Ριζάλ Π. (Ιωσήφ Νεχαμά) 1917. Θεσσαλονίκη: Η Περιπόθητη Πόλη. Σκόπελος:Νησίδες

Tinayre M., 2008. Ενα καλοκαίρι στη Θεσσαλονίκη:Απρίλιος-Σεπτέμβριος 1916, Ασίνη.

Πίνακας 1. εξέλιξη του πληθυσμού της Θεσσαλονίκης 1850 - 1940

Έτος	Πληθυσμός						Έκταση (εκτάρια)
	Σύνολο	Έλληνες	Εβραίοι	Μουσουλμάνοι	Βούλγαροι	Λοιποί	
1850	40.000						330
1870	80.000						330
1880	90.000		45.000				330
1890	118.000	16.000	55.000	26.000	10.000	11.000	330
1904	129.796	52.761	45.000	18.620	2.115	1.300	330
1913	157.899	39.956	61.439	45.867	6.263	4.364	700
1920	174.390	μ.δ.	72.000	25.000	-	μ.δ.	900
1928	244.680	μ.δ.	48.000	-	-	μ.δ.	1.500
1940	273.635	μ.δ.	μ.δ.	-	-	μ.δ.	2.000

Πίνακας 2. Πληθυσμιακές συγκρίσεις

Πληθυσμοί το 1890			
πόλη	πληθυσμός	πόλη	πληθυσμός
Θεσσαλονίκη	118.000	Θεσσαλονίκη	118.390
Βαλκανικές πόλεις		Ελληνικές πόλεις	
Βουκουρέστι	220.000	Αθήνα	114.000
Αδριανούπολη	57.000	Πειραιάς	45.500
Βελιγράδι	54.000	Πάτρα	45.000
Σόφια	45.000	Κέρκυρα	29.000
Σκόπια	35.000	Πύργος	25.000
Φιλιπούπολη	24.000	Ερμούπολη	20.000
Τίρανα	10.000	Βόλος	16.000
Ανατολική Μεσόγειος Οθωμανική Αυτοκρατορία		Παγκόσμιες πόλεις	
Κωνσταντινούπολη	900.000	Λονδίνο	6.000.000
Σμύρνη	200.000	Νέα Υόρκη	4.200.000
Αλεξάνδρεια	70.000	Παρίσι	3.700.000
		Βερολίνο	2.000.000
		Μόσχα	1.000.000

Έτος	Πολεοδομικά γεγονότα
1869	Ιδρύεται ο Δήμος Θεσσαλονίκης
1869	Κατεδάφιση του παραλιακού τείχους και χάραξη της παραλιακής λεωφόρου
1870	Διάνοιξη της οδού Σαμπρή Πασά (σημερινής Βενιζέλου)
1870	Διαμόρφωση των κήπων του Μπεχτισινάρ (στη σημερινή περιοχή των σφαγείων)
1872	Σιδηροδρομική σύνδεση Θεσσαλονίκης – Σκόπια. Μια νέα εποχή είχε αρχίσει, όμως οι προσδοκίες ήταν ανάμικτες και αρκετές φορές αντικρουόμενες. Τα διλήμματα έγιναν οξύτερα το 1888, όταν ολοκληρώθηκε η σύνδεση της Θεσσαλονίκης με το Βελιγράδι και τη Βιέννη. Για τους συντηρητικούς η ένωση αυτή με την Ευρώπη σήμαινε έκλυση των ηθών, για τους κοσμοπολίτες αστούς γρήγορη πρόσβαση στις όπερες και για τους μεταπράτες αυξημένα οικονομικά οφέλη.
1875	Διάνοιξη της οδού Μιδάτ Πασά (σημερινής Αγίου Δημητρίου)
1879	Κατεδάφιση του ανατολικού τείχους και χάραξη της σημερινής Εθνικής Αμύνης
1890	Πυρκαγιά και καταστροφή μικρού τμήματος του κέντρου, θα ακολουθήσει μερική πολεοδομική αναδιάρθρωση
1890-1893	Δίκτυα ύδρευσης, αποχέτευσης, φωταερίου και δημόσιος φωτισμός καθώς υπηρεσίες καθαριότητας
1893	Γραμμή τραμ στην αρχή ιππήλατο και από το 1898 ηλεκτροκίνητο
1896	Επέκταση και διαμόρφωση του λιμανιού, το 1907 χτίζεται το σημερινό κτίριο του λιμανιού
1890-1904	Το 1893 η γαλλική κοινότητα δημιουργεί το πρώτο νοσοκομείο της πόλης στο σημερινό κτίριο της πρώην κατάληψης επιβίωσης Β-ΙΚΑ) την ίδια χρονιά χτίζεται από την ελληνική κοινότητα το Θεαγένειο νοσοκομείο και από την ιταλική κοινότητα χτίζεται το νοσοκομείο Βασίλισσα Μαργαρίτα (σημερινό Λοιμωδών), την ίδια εποχή χτίζεται το τουρκικό νοσοκομείο (σημερινό 424). Το 1902 χτίζεται το μεγαλύτερο της εποχής εκείνης νοσοκομείο της πόλης το Οθωμανικό νοσοκομείο (σημερινό Άγιος Δημήτριος), το 1904 χτίζεται από την εβραϊκή κοινότητα το νοσοκομείο Χιρς (σημερινό Ιπποκράτειο), και από τη ρωσική κοινότητα το Αγία Σοφία (σημερινό Ιπποκράτειο).
1894	Σιδηροδρομική σύνδεση Θεσσαλονίκης – Μπίτολα (Μοναστήρι) η οποία ενίσχυσε το εμπόριο και συνέβαλε στην άνθιση της βιομηχανίας νημάτων
1896	Σιδηροδρομική σύνδεση Θεσσαλονίκης – Κωνσταντινούπολης. Η χάραξη της γραμμής γίνεται βαθιά στην ενδοχώρα ώστε να μην κινδυνεύει από πιθανή κατάληψη των παραλίων (π.χ. της Καβάλας) από τον ελληνικό στρατό.
1901	Εκβιομηχάνιση με τα πρώτα εργοστάσια Υφανέτ (1901), Αλλατίνη κεραμοποιείο (1880), Μύλος (1898), Φιξ (1892), εργοστάσιο φωταερίου (1888)
1904	Διαμόρφωση των κήπων του Πασά πίσω από το δημοτικό νοσοκομείο
1917	Πυρκαγιά και καταστροφή του ιστορικού κέντρου της πόλης
1922	Έλευση 120.000 προσφύγων από τη Μικρά Ασία και εκτοπισμός 30.000 μουσουλμάνων

εναλλακτική πρόταση για πολεοδομικό σχέδιο του Ernest Hebrard